

Netwerking als antwoord op de structurele uitsluiting van laaggeschoolde vrouwen

Dr. Anne Snick, Flora vzw

Structurele uitsluiting als probleem

Sommigen beweren dat de feministische strijd grotendeels gestreden is. De belangrijkste actoren in politiek en economie zijn overtuigd van het belang van meer autonomie voor vrouwen, en die doelstelling is ook reeds vertaald in structuren, actieplannen, strategieën. Bestrijding van uitsluiting, kansarmoede en werkloosheid bij vrouwen staat reeds meerdere jaren bovenaan op de nationale en internationale agenda's. Er is een politieke bereidheid, een principiële gelijkwaardigheid, in ons land zelfs in de grondwet verankerd. Daaruit durft men wel eens te concluderen dat er geen nood meer is aan een feministische strijd. Jonge, vooral hoog opgeleide vrouwen hebben inderdaad meer mogelijkheden om hun eigen keuzes te maken, een carrière uit te bouwen, een politiek mandaat op te nemen, te bepalen of en wanneer ze kinderen krijgen. De gezinstaken die vrouwen vroeger aan de haard kluisterden, zoals de schoonmaak, de strijk, de zorg voor kinderen of voor hun bejaarde schoonmoeder, kunnen ze van zich afschuiven door op professionele poetsvrouwen, strijkateliers en kinderen bejaardenverzorgsters beroep te doen.

Wat hierbij echter uit het oog verloren wordt, is dat die zorgtaken waarvan zij zich zo bevrijd hebben, doorgaans door laaggeschoolde vrouwen worden overgenomen (bejaardenhulp, strijkatelier, poetsvrouw, kinderopvang,...). En aangezien het inkomen dat die vrouwen daarvoor krijgen, te laag is om zelf de zorg voor hun zieke schoonmoeder, hun strijk of hun poets aan anderen uit te besteden, zijn het eigenlijk die vrouwen – de zwakkere, de minder goed opgeleide en de minder kapitaalkrachtige – die nu de dubbele lasten van loonarbeid en zorgtaken dragen. De feministische strijd dreigt met andere woorden in een klassenstrijd omgezet te worden, waarbij middenklasse vrouwen het pleit winnen. Niet bepaald een resultaat om trots op te zijn... In de VSA heeft de Afro-Amerikaanse feministe bell hooks al op de complexiteit van deze problematiek gewezen, toen ze aan Betty Friedan de vraag stelde wie haar vloer schrobde terwijl zij haar feministische boeken schreef. hooks merkt op dat Friedan "did not discuss who would be called in to take care of the children and maintain the home if more women like herself were freed from their house labor and given equal access with white men to the professions. She did not speak of the needs of women without men, without children, without homes. She ignored the existence of all non-white women and poor white women. She did not tell readers whether it was more fulfilling to be a maid, a babysitter, a factory worker, a clerk, or a prostitute than to be a leisure-class housewife" (hooks, 2000, 1-2). Wie over 'vrouwen' spreekt, spreekt met andere woorden **tegelijk** over klasse en etniciteit. Als één groep vrouwen zich maar kan emanciperen door een andere groep in de onderdrukte positie te zetten, kunnen we bezwaarlijk van een feministisch succes spreken.

Wat als 'oplossing' voor de onderdrukking van vrouwen wordt voorgesteld, riskeert dus op zijn beurt de mechanismen van onderdrukking te reproduceren (of te verschuiven). Dit is geen bewust bedoeld effect, maar eerder een gevolg van het feit dat men bij het denken over 'emancipatie' gebruik maakt van dezelfde concepten en discoursen die juist tot de onderdrukking leidden. Sommige mechanismen van in- en uitsluiting zijn zo verankerd in de taal en het denken, dat er moeilijk aan te ontsnappen is. Dit noemen we 'structureel geweld', of 'structurele uitsluiting', en die komt tot uiting wanneer emancipatie van één groep vrouwen onbedoeld tot marginalisering van een andere, maatschappelijk kwetsbaarder groep leidt. Door gebruik te maken van dezelfde 'structuren' (van het denken of van maatschappelijk

handelen), herhaalt men onbewust de uitsluiting waartoe die structuren aanleiding gaven. Men zou als het ware buiten de taal moeten gaan staan om aan die effecten te ontsnappen, wat uiteraard niet mogelijk is; de enige haalbare oplossing is een behoedzaam ‘deconstrueren’ van begrippen en discoursen, vanuit een waakzaamheid voor het ‘onrecht’ waartoe ze (vaak onbedoeld) aanleiding geven (Critchley, 1992).

Laaggeschoolde vrouwen worden geconfronteerd met het gecumuleerde effect van onmacht en uitsluiting ten gevolge van gender en sociale (en eventueel etnische) situatie. Zij krijgen geen kans om ten volle aan de maatschappij te participeren, maar blijven in de marge steken, waardoor ze vaak ook als ‘marginaal’, als vreemd of onfatsoenlijk overkomen, en op weinig ‘begrip’ kunnen rekenen. Waar ik in deze bijdrage vooral wil op wijzen, is dat in veel van de (politieke) oplossingen die voor de marginalisering aangereikt worden, opnieuw uitsluitingsmechanismen kunnen worden aangewezen. De pogingen om de marginalisering op te heffen, worden als het ware van meet af aan gehypothekerd door een vorm van uitsluiting die in de aangereikte ‘oplossing’ zelf vervat zit. De situatie voor de vrouwen in kwestie wordt daardoor juist nog complexer. Om maatschappelijke praktijken, structuren en discoursen op hun waarde te toetsen, moet dan ook het perspectief van de meest kansarmen als toetssteen genomen worden. Op die manier kunnen de (vaak onbedoelde) uitsluitingsmechanismen worden ontmaskerd; het zijn met andere woorden de kansarme vrouwen die het feminisme een stap vooruit kunnen helpen in zijn strijd voor gelijkheid van kansen. We stellen vast dat ondanks de vele inspanningen van de sector van de socio-professionele inschakeling en van de overheid, de armoede en werkloosheid bij vrouwen nog steeds een immens probleem is. Ondanks de politieke wil en de jarenlange inspanningen op het terrein, werkt er iets niet, blijven de structuren die als antwoord op kansarmoede gedacht worden, toch ongelijkheid reproduceren. In deze bijdrage wil ik aantonen hoe binnen het netwerk Flora gepoogd wordt om juist aan dit ‘structurele geweld’ een antwoord te bieden.

De pertinentie van beleid getoetst aan de praktijk

Flora is een federaal netwerk van organisaties voor vorming en werkcreatie met laaggeschoolde vrouwen (en mannen), dat zich verenigt rond de inzet voor drie centrale thema's: vrouwen/gender, werk/sociale economie en uitsluiting/kansarmoede¹. De specifieke expertise van Flora situeert zich op het snijvlak van deze drie thema's, en in de federale werking. De projecten van Flora vertrekken steeds vanuit de ervaringen of de noden van gemarginaliseerde (vaak laaggeschoolde) vrouwen, om van daaruit de pertinentie van heersende maatschappelijke en economische modellen en praktijken in vraag te stellen, en om alternatieve benaderingen te ontwikkelen. De partnerorganisaties van Flora werken rechtstreeks met deze vrouwen, bieden hen oriëntatie-, vormings- of werkervaringstrajecten aan en helpen hen om zich op duurzame wijze in de samenleving in te schakelen door middel van een kwaliteitsvolle job. Het netwerk Flora ondersteunt deze acties, door werkvormen te ontwikkelen die het werk van de begeleidsters en de laaggeschoolde vrouwen in de organisaties zelf ondersteunt, door sensibilisering en lobbying bij politieke, economische en academische instanties en bij het brede publiek, en door adviesverlening, consultancy en samenwerking met andere organisaties uit het middenveld of de (sociale) economie.

Maatschappelijke structuren en machtsmechanismen leiden tot ongelijkheid en kansarmoede. Typierend voor de gangbare maatschappelijke reactie op dit fenomeen, is evenwel dat het ‘tekort’ doorgaans bij de kansarme zelf gesitueerd wordt. Indien mensen geen plek vinden op de arbeidsmarkt, dan moet er iets aan die mensen schorten, zo luidt de impliciete logica. En dus worden er nog meer stringente systemen opgezet om die mensen op de arbeidsmarkt ‘in te schakelen’, om hen in het systeem dat hen uitspuwt, in te passen. De overheid organiseert

‘vangnetten’ om de gevolgen van maatschappelijke uitsluiting op te vangen, maar stelt daarbij zelden de uitsluitingsmechanismen zelf in vraag. Sterker nog, de vangnetten zijn dikwijls opgevat volgens dezelfde logica als de structuren die juist tot uitsluiting leiden, maar doen er nog een schep bovenop: ze bieden ‘meer van hetzelfde’ (Watzlawick et al, 1974). De ‘klassieke’ bedrijven werven deze vrouwen niet aan, omdat zij vaak niet kunnen beantwoorden aan de productiviteitseisen, of zich niet kunnen handhaven onder de arbeidsvoorwaarden die daar gelden. De organisaties die met de laaggeschoolde vrouwen werken, worden echter op hun beurt door de subsidiërende overheden beoordeeld in termen van hun ‘productiviteit’, hun ‘resultaat’. Organisaties worden onder druk gezet om – eventueel binnen een bepaalde tijd – mensen te doen doorstromen naar wat men de ‘reguliere’ arbeidsmarkt noemtⁱⁱ. Of die doorstroming duurzaam is, wordt daarbij niet gevraagd. Integendeel, indien een vrouw een job vindt, maar na korte tijd weer afhaakt en na een bijkomende opleiding of begeleiding opnieuw ‘ingeschakeld’ wordt, doet dit de doorstromingsquota van de organisatie stijgen, terwijl het voor de vrouw in kwestie steeds om nog een mislukking gaat. Sommige organisaties zijn dan ook geneigd om vanuit een ‘overlevingslogica’ – en om vrouwen deze ontgoocheling te besparen – over te gaan tot een strenge selectie van de kandidaten waarmee zij willen werken. Alleen wie een redelijke kans op doorstroming maakt, komt er nog in. Wie zwakker is, wordt – alweer – uitgesloten. De maatschappelijke missie van de organisaties, het bestrijden van kansarmoede en uitsluiting uit de arbeidsmarkt, komt zo in het gedrang.

Wanneer in het kader van het netwerk Flora aan ondersteuning van de partnerorganisaties gewerkt wordt, betekent dat dan ook niet zozeer dat de organisaties geholpen worden om nog ‘performanter’ te worden, om nog ‘efficiënter’ te kunnen beantwoorden aan de eisen die de overheid (via subsidiëeringsregels bvb) aan hen oplegt. Via genderconsulting en -vorming worden organisaties geholpen om een beter evenwicht te vinden tussen het economisch doel (‘overleven’) en het maatschappelijk doel (vrouwen kansen geven). Het lobby- en sensibiliseringswerk van Flora bestaat er in dat de door de overheid opgelegde structuren op hun pertinentie worden getoetst, en dat alternatieve modellen om aan de emancipatie van deze vrouwen te werken, zichtbaar worden gemaakt. Hoe dat in zijn werk gaat, wordt in wat volgt aan de hand van concrete voorbeelden duidelijk gemaakt.

Voorbeeld 1: “activering” als antwoord op werkloosheid

Bij laaggeschoolde vrouwen is er veel, soms hardnekkige werkloosheid. Het antwoord van de politiek is: activering. Er worden bijscholingen, vormingen, werkervaringsprojecten en sluitende begeleidingen ontwikkeld. De oplossing die men voorstelt, toont aan waar men juist het probleem situeert. Als laaggeschoolde vrouwen werkloos zijn, dan moeten volgens de overheid die vrouwen geactiveerd worden. Het probleem van de werkloosheid zou met andere woorden bij de vrouwen zelf liggen; er schort iets aan hun motivatie of aan hun capaciteiten, en dus worden er allerlei initiatieven opgezet om hen bij te scholen en in het economisch leven in te schakelen.

Het activeringsdiscours kadert volledig in de problematiek van de actieve welvaartstaat. Het concept ‘activering’ heeft in het politieke discours namelijk een centrale plaats gekregen vanuit de kritiek op de klassieke verzorgingsstaat. In dat klassieke denkkader neemt deelname aan de arbeidsmarkt een centrale plaats in, daar het mensen in staat moet stellen via de consumptie van goederen en diensten aan het maatschappelijk leven te participeren. Voor mensen zonder werk wordt door de verzorgingsstaat dan ook een vervangingsinkomen voorzien, dat toelaat om de goederen en diensten te consumeren die op hun beurt participatie aan de samenleving mogelijk maken (Snick, 2002).

Schema 1. Het klassieke model van de verzorgingsstaat.

Het probleem daarmee is dan weer dat mensen in een passieve, afhankelijke positie geplaatst worden. Bovendien wordt het probleem gereduceerd tot een financieel probleem, terwijl aan de andere noden van kansarmen niet tegemoet wordt gekomen. Deze andere noden hebben te maken met de plaats die iemand in de samenleving inneemt, en de eigenwaarde en het ‘empowerment’ die men kan hebben in relatie tot de medeburgers en de overheid. Het concept activering is naar voren geschoven als (ondermeer) een antwoord op deze vraag naar volwaardig burgerschap. Door mensen te activeren, uit hun afhankelijke positie te bevrijden, wil men hen de kans geven om als mondige, zelfstandige burgers aan het maatschappelijke leven deel te nemen. In de praktijk wordt dit hoofdzakelijk vertaald in inspanningen om hen in het economische leven (de ‘reguliere’ arbeidsmarkt) in te schakelen.

Schema 2: basisschema van activering

Als men kijkt naar de subsidiëringsregels die gelden voor organisaties die met laaggeschoolde vrouwen werken, is het duidelijk dat “activering” overwegend op betaalde arbeid gericht is, bij voorkeur op de klassieke arbeidsmarkt. Alleen activiteiten die als ‘kwalificerend’ gelden, worden gesubsidieerd. De impliciete boodschap is dat alleen wie een betaalde job heeft, een volwaardige, actieve burger kan worden. Zijn de vrouwen dan niet actief? Jawel, zij nemen vaak zelfs heel wat taken op hun schouders (Glorieux et al, 2005). Ze zorgen voor de baby en voor de oude schoonmoeder, houden de stoep schoon, brengen kinderen veilig van en naar school, maken eten voor het gezin, beheren het gezinsbudget, brengen een bezoek aan een zieke buurvrouw of stellen zich op andere manieren vrijwillig ten dienste van anderen, besteden zorg aan zichzelf en gaan eventueel nog ergens poetsen als bijverdienste. Zij nemen met andere woorden allerlei vormen van werk op zich, die allemaal even belangrijk zijn voor het goed functioneren van de samenleving (Clinet, 2000). Het probleem is alleen dat het werk dat niet in loonverband gepresteerd wordt, in het dominante sociaal-economische denken niet als ‘arbeid’ erkend wordt (en dus niet ‘meetelt’ in het bruto binnenlands product).

soorten arbeid die een samenleving nodig heeft:	loonarbeid	zorgarbeid	sociaal werk	persoonlijke ontplooiing
wordt binnen dominant sociaal-economisch denken erkend als:	actief	passief	passief	passief

Dit model van de ‘actieve’ burger baseert zich in feite het zogenaamde ‘kostwinnersmodel’, waarin de werknemer gezien wordt als de man die voltijds en ononderbroken beschikbaar is voor de arbeidsmarkt, geen gezinslast heeft of geen andere maatschappelijke taken opneemt die hem eventueel van zijn job kunnen weghouden (Snick & Robeyns, 2004). Het is duidelijk dat dit maar kan omdat intussen iemand anders (zijn huis-vrouw) voor zijn kinderen, zijn oude moeder en zijn huishouden zorgt, dus officieel gesproken “passief” blijftⁱⁱⁱ. Als nu ook die huis-vrouw “actief” moet worden, moet zij dus in principe weer beroep kunnen doen op iemand anders om voor haar oude schoonmoeder te zorgen, enzovoort. Het model van de voltijds en ononderbroken werkende actieve burger is dus maatschappelijk gezien gewoon niet realiseerbaar; omdat iemand altijd de ‘niet actieve’ rollen zal moeten blijven opnemen, zonder dewelke de samenleving zich niet in stand kan houden^{iv}. Tevens legt het voor veel van de kansarme vrouwen de lat onmogelijk hoog. De meeste van de jobs waarvoor zij in aanmerking komen, zijn in het gewone bedrijfsleven moeilijk te combineren met gezinstaken of andere zorgarbeid. Poetsen in kantoren, bvb. gebeurt voor en na de kantooruren; voor vrouwen met kleine kinderen wordt dit al een onmogelijke opgave. Als we een volwaardige participatie van (ook laaggeschoolde) vrouwen aan de samenleving willen, moeten dus niet

zozeer vertrekken van de zogenaamde 'keuzes' die vrouwen al dan niet hebben; in dat geval accepteert men immers de uiteenlopende 'waardering' die de verschillende soorten arbeid in de samenleving krijgen, en schrijft men de achterstelling van vrouwen aan hun 'keuze' (of eventueel aan hun 'natuurlijke aanleg' tot zorgarbeid) toe. Veel vruchtbaarder is om te vertrekken van de verschillende soorten arbeid die een samenleving nodig heeft om te functioneren, en om dan de vraag te stellen hoe die arbeid op een rechtvaardiger manier (tussen de geslachten en maatschappelijke groepen) verdeeld kan worden. Op die manier kan de verschillende waardering die diverse vormen van arbeid krijgen, ook in vraag gesteld worden. Pas dan wordt het gendervraagstuk een probleem voor mannen én vrouwen, en niet alleen voor de vrouwen.

Voorbeeld 2: de digitale kloof

In de samenleving hebben informatie- en communicatietechnologie een steeds groter wordende impact. Heel wat diensten en informatie, maar ook vormen van participatie (e-government, petities) worden aangeboden via het internet. Laaggeschoolde vrouwen dreigen dus uit de boot te vallen, aangezien zij vaak geen toegang tot ICT hebben. Het antwoord van het beleid op dit probleem bestaat doorgaans in het goedkoop ter beschikking stellen van hard- en software (computers, breedbandaansluitingen...) of in het aanbieden van (gratis) bijscholingen. Het bestrijden van de digitale kloof wordt met andere woorden volledig in de privésfeer of in het domein van 'persoonlijke ontplooiing' gesitueerd^v.

Men stelt echter vast dat de 'gratis cursussen' bij laaggeschoolde vrouwen geen succes zijn, dat ze er gewoon niet op afkomen. Dit feit ontlokt bij sommigen de reactie dat de achterstand dus toe te schrijven is aan de 'keuze' van de laaggeschoolde vrouwen zelf. Ze 'kiezen' om niet naar de cursussen te komen, en zijn dus 'verantwoordelijk' voor hun eigen achterstelling. Ook hiermee wordt de digitale kloof aan een tekort in capaciteiten en motivatie van de vrouwen toegeschreven. Maar ligt het probleem niet elders? Wat zijn de obstakels om aan die cursussen deel te nemen? Om te beginnen vinden ze doorgaans na de werkuren plaats. Echter, niet alleen zijn kansarme vrouwen vaak al erg moe van hun vaak fysiek zware job (poetsen, bvb). En zelfs als ze al kinderopvang kunnen regelen om aan een cursus deel te nemen, blijft het zo dat de zorgtaken nog op hen liggen te wachten wanneer ze thuiskomen. Ook mobiliteit en veiligheid op straat vormen een probleem. De beschikbare software is vaak niet aangepast aan hun lage scholingsniveau, terwijl veel eenvoudige software dan weer op de belevingswereld van jonge kinderen is afgestemd. Meer in het algemeen bestaan er heel wat drempels (angst, schaamte, onwennigheid,...) die deze vrouwen verhinderen om naar het socio-cultureel werk toe te stappen. De voorgestelde oplossingen missen dan ook hun effect.

Ook hier kunnen we vaststellen dat de dominantie van een eng economische model tot maatschappelijk perverse effecten leidt. In de functieomschrijving van de jobs voor laaggeschoolde vrouwen is het gebruik van computers of internet nergens aanwezig. Zelfs als het bvb. 'efficiënt' is om uurroosters, voorraadbeheer of planning van hun werk met de computer bij te houden, dan laat men dat – omwille van de 'efficiëntie' – doorgaans niet door de poetsvrouwen zelf, maar door administratieve krachten doen. Omwille van de economische productiviteit wordt hun 'loonarbeid' dus zo smal gedefinieerd dat laaggeschoolde vrouwen wel op het vormingswerk 'na de uren' moeten terugvallen als ze met computers willen leren werken. Bovendien wordt geen rekening gehouden met belemmeringen die voortvloeien uit de gezinstaken van deze vrouwen. Niet alleen hebben ze zelden tijd om zich met computer bezig te houden, maar vaak leidt de rolverdeling in het gezin er ook toe dat de computer 'iets voor mannen' is. Een eng economische logica leidt met andere woorden tot een probleem van achterstelling, dat men dan door maatschappelijke ingrepen (beleid, sociaal-cultureel werk) tracht te corrigeren, maar zonder dat de logica zelf in vraag gesteld wordt. Men is met andere

woorden aan het dweilen met de kraan open; niet bepaald een erg ‘economische’ manier van doen... Voor hoger geschoolden – die wel de mogelijkheid hebben om ‘na de uren’ in hun persoonlijke ontplooiing te investeren – bestaan er soms meer mogelijkheden om binnen het kader van loonarbeid aan persoonlijke ontplooiing te werken. Er wordt bvb ruimte gecreëerd om bijscholingen te volgen tijdens de werkuren, of er wordt teamoverleg voorzien waarin men met collega’s van gedachten kan wisselen over het werk, de manier om problemen het hoofd te bieden, enz. Laaggeschoolde vrouwen daarentegen, die soms al bitter weinig netwerken hebben buiten hun job om, krijgen deze mogelijkheden niet, omdat dit ‘onproductief’ zou zijn. Een gelijkaardige analyse kan gemaakt worden met betrekking tot de participatie aan cultuur. Kansarme vrouwen vinden niet hun weg naar het ‘mainstream’ cultuuraanbod, en hebben dan ook veel minder mogelijkheden om aan het culturele leven te participeren. Hun manier van beleven van en zin geven aan het maatschappelijk weefsel dringt dan ook zeer weinig door tot de sferen van de ‘gedocumenteerde’ cultuur. Ook in die zin blijft deze groep maatschappelijk onzichtbaar, gemarginaliseerd. Omgekeerd wordt binnen de voor hen vertrouwde levenssferen (de socio-professionele inschakelingsector, de sociale economie) door de overheid geen ruimte gemaakt voor culturele expressie, maar ligt – vanuit een productiviteitsstreven – de klemtoon eenzijdig op functionele en instrumentele leerprocessen. Overheidsmaatregelen om de cultuurparticipatie van kansgroepen te ondersteunen, baseren zich hoofdzakelijk op een prijzenpolitiek. Dit toont nog maar eens aan dat bij het denken over participatie, het ‘marktdenken’ primeert^{vi}. Zoals te verwachten valt, zet dit niet veel zoden aan de dijk (Kloof, 2005).

Networking als antwoord

In de voorgaande voorbeelden is het duidelijk dat het probleem van de ongelijkheid van kansen voor mannen en vrouwen deels terug te voeren is op wat we in het voorgaande ‘structurele uitsluiting’ hebben genoemd. Het beleid, de hulpverlening, de socio-professionele inschakeling zijn ontwikkeld vanuit een denkkader dat in feite geen recht doet aan de situatie en levenservaringen van de (laaggeschoolde) vrouwen zelf. De – overigens goedbedoelde – maatregelen en initiatieven die voor deze mensen ontwikkeld worden, hebben dan ook vaak negatieve consequenties voor de vrouwen in kwestie, terwijl tegelijk de perceptie kan ontstaan dat de overheid (en het middenveld) toch wel genoeg inspanningen doen, en dat de ‘schuld’ voor de problemen dus bij de vrouwen zelf moet liggen. Het structurele geweld dat in alle voorgaande voorbeelden geïllustreerd is, gaat in feite nog verder. Steeds weer worden de laaggeschoolde vrouwen tot ‘object’ van weten en van beleidsmaatregelen herleid, en worden oplossingen opgelegd waarbij de vrouwen in de positie geplaatst worden van degenen die het niet weten, niet kunnen. De structuren waarbinnen deze vrouwen geacht worden aan hun inschakeling en participatie te werken, zetten hen dus paradoxaal genoeg van meet af aan in een positie waarin elk empowerment totaal ontbreekt, een positie van machteloosheid en afhankelijkheid. Hun perspectief en hun ervaringen worden door de structuren zelf onzichtbaar gemaakt, de vrouwen worden niet gezien en niet gehoord, ze worden in feite gemarginaliseerd door het beleid dat pretendeert hen te (willen) emanciperen. Het is deze structurele paradox die de eerste bekommernis van het feminisme moet zijn, zoniet blijven de vrouwen – doorheen de verwijzing naar de zogenaamde ‘keuzes’ die zij maken – de schuld krijgen voor hun uitsluiting.

Dit structurele geweld hangt samen met het feit dat in het maatschappelijke discours over burgerschap en maatschappelijke participatie een eng economische denken domineert. Maatschappelijk erkende arbeid wordt – zoals hierboven is aangetoond – vaak versmald tot ‘productie in loonverband’. Dit maakt al het andere werk dat nodig is om een samenleving te doen draaien, en dat in grote mate door vrouwen wordt opgenomen, onzichtbaar. ‘Werken’ wordt doorgaans gereduceerd tot dat wat de winst van het bedrijf (of zijn aandeelhouders)

vergroot. Wat bijdraagt tot de persoonlijke ontplooiing en emancipatie van burgers, tot de reproductie van de samenleving via zorgarbeid of tot het versterken van sociaal weefsel (sociaal werk), wordt naar buiten de werkuren verbannen (met alle obstakels voor vrouwen van dien) en niet gevaloriseerd. De verschillende levenssferen waarin mensen zich bewegen, worden in diverse beleidsdomeinen opgesplitst, waardoor er geen ruimte of aandacht meer is voor de complexiteit van de levenservaringen en problemen van de kansarme vrouwen, en waardoor het voor hen ook onmogelijk wordt bij de bestaande structuren, sectoren en praktijken aansluiting te vinden (Redig & Dierickx, 2003). Werkloosheid en de digitale kloof zijn hier voorbeelden van. Door het netwerk Flora worden projecten en praktijktheorieën ontwikkeld die juist proberen om bvb. op een andere manier naar activering en naar participatie aan de digitale samenleving te kijken (Damhuis & Giedts, 2003, Snick, 2005).

Ook de organisaties die zich bij het netwerk Flora aansluiten, moeten in deze dominante logica zien te overleven. Elk op zich hebben ze niet de mogelijkheid om een 'bredere' maatschappelijke visie te verdedigen. Het netwerk Flora is daarom opgevat als een reflectieruimte, als een ontmoetingsruimte waar men afstand kan nemen van de productiviteitsdruk en de overlevingsstrategieën waarin men door de structurele context geduwd wordt. In die reflectieruimte kan een ander soort 'weten' worden ontwikkeld, en kan ruimte ontstaan voor 'reflexieve activering' (Warner Weil et al., 2005). Vanuit de confrontatie met de dagelijkse realiteit van vrouwen in kansarmoede – met de vele breuklijnen en kwetsuren die maken dat ze zich binnen de samenleving en de arbeidsmarkt moeilijk kunnen handhaven – wordt het dominante discours in vraag gesteld^{vii}. Door de enge productiviteitslogica te overstijgen, door nieuwe werkvormen te exploreren, door en samenwerkingsverbanden te ontwikkelen in projecten (of met organisaties) waar een bredere benadering van arbeid, van participatie en empowerment mogelijk is, ontstaat een innovatieve benadering van socio-professionele inschakeling. Door te vertrekken van de maatschappelijke noden (aan inclusie, maar ook aan diverse vormen van arbeid) en van daaruit de dominante economische kaders bij te sturen, wordt gewerkt aan een model van een meer 'sociale' economie, met gelijke aandacht en zorg voor de diverse vormen van arbeid (Snick, 2005).

De vele projecten en initiatieven van het netwerk Flora vormen een weerspiegeling van de complexiteit van de problematiek van kansarmoede bij vrouwen. Doorheen die diversiteit aan activiteiten wordt ook een genuanceerde benadering van gender mainstreaming nagestreefd (Snick, 2004b).

schema 3: de diverse acties van het netwerk Flora als hefboom voor gendermainstreaming

Om een antwoord te formuleren op de uitsluiting van (laaggeschoolde) vrouwen, is het immers van belang verschillende strategieën te volgen (Féminisme, 2003).

- Op korte termijn is het van belang vrouwen te laten participeren aan de bestaande arbeidsmarkt. Dat is in de huidige samenleving nu eenmaal waar je moet zijn om sociale zekerheid en onafhankelijkheid op te bouwen. Positieve acties voor vrouwen zijn hier op hun plaats, omdat een achterstand weggewerkt moet worden. Dit is een werk dat voor het grootste deel in de lidorganisaties van Flora wordt opgenomen.
- Tegelijk moet men vertrekken van een analyse van alle soorten arbeid (niet alleen productieve arbeid) die een samenleving nodig heeft, en de vraag stellen hoe deze arbeid verdeeld wordt. Hier komt de genderbenadering om de hoek, en moet ook de betrokkenheid van de mannen mee in rekening worden gebracht. Dit is een werk op middellange termijn, dat door netwerken als Flora wordt opgenomen.
- Op lange termijn tenslotte moet gestreefd worden naar een meer evenwichtige valorisatie van alle taken die de samenleving nodig heeft, ook binnen de werkcontext.

Er moet met andere woorden een beter evenwicht tussen welvaart en welzijn komen, niet alleen voor de vrouwen maar voor iedereen. De economie moet weer in dienst staan van de samenleving (en niet omgekeerd); pas in een meer sociale economie kan de volwaardige participatie van alle burgers vorm krijgen. De grote uitdaging op dit vlak is uiteraard de internationale concurrentiecontext. Acties op internationaal niveau, en sensibilisering van de burgers is hier aangewezen.

Door op deze verschillende niveaus te werken, zal het feminisme niet louter een strijd blijven voor de keuzes van (een groep van) vrouwen, maar kan het een speerpunt worden in de bestrijding van maatschappelijke uitsluiting als zodanig (Snick & De Munter, 1999; Women, 1996).

Bibliografie

Clinet, Marie-Rose (2000). Recherche-action Jump. In : *Vrouwenstudies in België 1997-2000. Akten van het colloquium*. Brussel: Sophia Coördinatie-netwerk vrouwenstudies, pp. 19-28.

Critchley, S. (1992). *The ethics of deconstruction. Derrida & Levinas*. Oxford (UK) – Cambridge (Mass) : Blackwell.

Damhuis, Lotte, & Giedts, Sofie (2003). Het project Elektronische alfabetisering. Uitschakelen, stand-by, opnieuw opstarten? *Coulissen/s, Berichtenblad van Flora Netwerk voor vorming en werkcreatie met vrouwen*, nr. 3/2003, 8-13. Bron: www.florainfo.be. (<http://www.florainfo.be/pdf/coulisse/nl2003-3.pdf>).

De Bruyn, Saskia (2005). Europees onderzoek indicatoren van sociale uitsluiting. Zijn meetinstrumenten voor armoede blind voor de ervaringen van vrouwen? *Coulissen/s, Berichtenblad van Flora Netwerk voor vorming en werkcreatie met vrouwen*, nr. 1/2005. 10-11. Bron: www.florainfo.be (<http://www.florainfo.be/pdf/coulisse/1-2005nl.pdf>).

Féminisme, comment dire le juste et l'injuste ? Pour une éducation populaire féministe. (2003). Document d'un groupe d'une vingtaine de femmes de Liège autour de la démarche de Majo Hansotte sur les intelligences citoyennes. Bron : www.mondesfemmes.org (<http://www.mondefemmes.org/publications/femiju.pdf>).

Glorieux, I., Minnen, J. & Vandeweyer, Jessie (2005). *De tijd staat niet stil, veranderingen in de tijdsbesteding van Vlamingen tussen 1999 en 2004*. Brussel: VUB, Onderzoeksgroep TOR.

hooks, bell (2000). *Feminist Theory: From Margin to Center*. Cambridge, MA: South End Press. Bron: <http://www.wpunj.edu/~newpol/issue35/boucher35.htm>.

Kinderen remmen de carrière (van vrouwen) af. (2005, 30 augustus). *De Standaard*. Bron: www.standaard.be (<http://www.standaard.be/Artikel/Detail.aspx?artikelId=GT6HDK2I#>).

Kloof is nog niet weggewerkt. Geen evolutie in cultuurdeelname volgens VUB-onderzoek (2005, 22 september). *De Standaard*. Bron: www.standaard.be (<http://www.standaard.be/Artikel/Detail.aspx?artikelId=GC0I4B7F>).

Redig G. & Dierckx, Danielle (2003). Armoedebeleid van overheden: over het aanleggen van kruispunten en rotondes.- In: J. Vranken, Katrien De Boyser & Danielle Dierckx (red.), *Armoede en sociale uitsluiting: jaarboek 2003*. Leuven : Acco, pp. 335-353.

Snick, Anne (2002). 'Word opgenomen! Activering ter bestrijding van armoede en exclusie: grenzen en mogelijkheden' In: Liliane Delanote, Anne Snick, Leren Ondernemen vzw, Koen Pelleriaux, De Keeting vzw, André Kiekens, Danielle Dierckx, & Guy Redig (red.) *Van straks... en nu. Bestrijding van armoede en sociale uitsluiting: reflecties over activering en solidariteit. Verslagboek van het toekomstverkennd congres van 17 oktober 2002, Brugge*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap i.s.m. Koning Boudewijnstichting, pp. 23-34.

Snick, Anne (2004a) De meerwaarde van een federaal netwerk. *Coulissen/s, Berichtenblad van Flora Netwerk voor vorming en werkcreatie met vrouwen*, nr. 1/2004. 8-10. Bron: www.florainfo.be. (<http://www.florainfo.be/pdf/coulisse/1%202004%20nl.pdf>).

Snick, Anne (2004b). Gender mainstreaming, een concept met valkuilen. *Coulissen/s, Berichtenblad van Flora Netwerk voor vorming en werkcreatie met vrouwen*, nr. 2/2004, 3-6. Bron: www.florainfo.be. (<http://www.florainfo.be/pdf/coulisse/2%202004.pdf>)

Snick, Anne (2005) Activering: bezint eer je begint! Europees onderzoek analyseert diverse activeringspraktijken. *Coulissen/s, Berichtenblad van Flora Netwerk voor vorming en werkcreatie met vrouwen*, nr. 2/2005, 3-6. Bron: www.florainfo.be. (<http://www.florainfo.be/pdf/coulisse/2%202005.pdf>).

Snick, Anne & De Munter, Agnes (1999). *Women in educational policy-making*. Leuven: University Press. (Studia Paedagogica 24). 147 pp.

Snick, Anne & Robeyns, Ingrid (2004). 'Werk-tekst. Over de economie van het sociale en het sociale van de economie. Een denkkader voor de samenwerking tussen sociale economie en commerciële bedrijven'. Te downloaden op: www.florainfo.be. <http://www.florainfo.be/pdf/Jobcoaching/werk-tekst%20Flora%20ES-change.pdf>.

Claeys, J. Elchardus, M & Vandebroeck, D. (2005). De smalle toegang tot cultuur. Een empirische analyse van cultuurparticipatie en van de samenhang tussen sociale participatie en cultuurparticipatie. In: *Vlaamse overheid en burgeronderzoek*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, pp. 7 – 35 - TOR 2005/31.

Thys, R., De Raedemaeker, W. & Vranken, J. (2004), *Bruggen over woelig water. Is het mogelijk om uit de generatie-armoede te geraken?* Leuven – Voorburg: Acco.

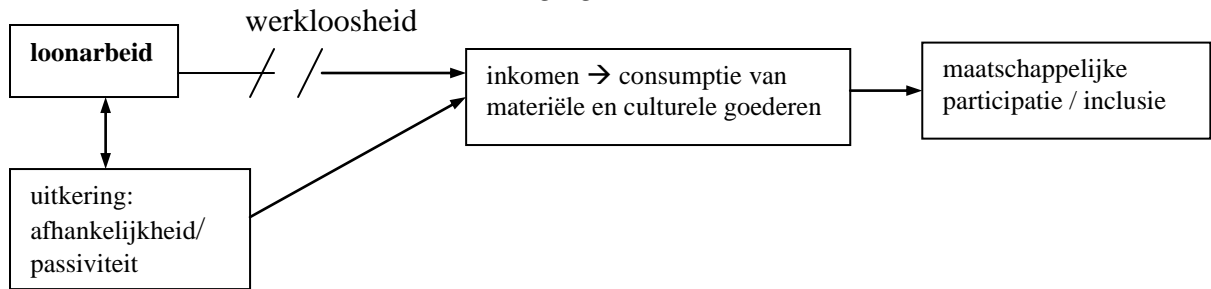
Warner Weil, Susan, Wildemeersch, D. & Jansen, T. with Percy-Smith, B. (2005) *Unemployed Youth and Social Exclusion in Europe. Learning for Inclusion?* Aldershot: Ashgate.

Watzlawick, P., Weakland, J & Fisch, R. (1974). *Change. Principles of problem formation and problem resolution*. New York: Norton.

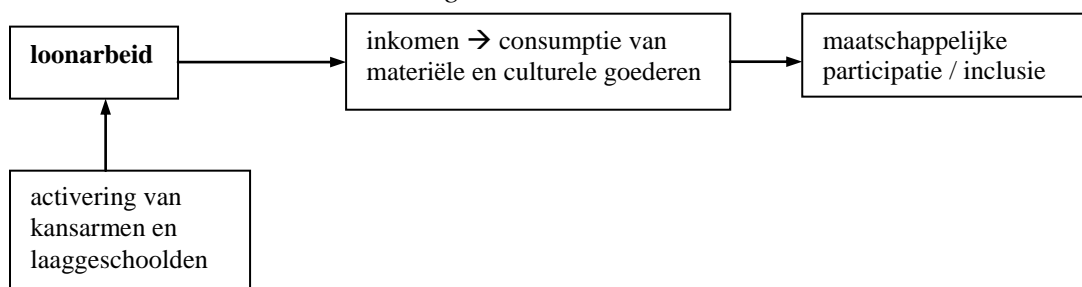
Women for the renewal of politics and society. Official records of European conference, Rome, 16-18 may 1996. The National Commission for Equal Opportunities Between Men and Women. European Commission.

schema's

Schema 1. Het klassieke model van de verzorgingsstaat.

Schema 2: Basisschema van activering

schema 3: De diverse acties van het netwerk Flora binnen een visie op gendermainstreaming

Domein \ Niveau	Acties voor vrouwen als aparte groep	Versterken van participatie van vrouwen in bredere domeinen en thema's
Individueel	Vrouwen een 'veilige' omgeving geven om te leren & te werken <i>Lidorganisaties: vorming en tewerkstelling vrouwen</i> <i>Networking tussen lidorganisaties - Forum - uitwisselen goede praktijken - Gender Consulting en Training in lidorganisaties, ...</i>	Vrouwen sterker maken ten aanzien van maatschappelijke processen & sectoren <i>Elektronische alfabetisering - Ecomic literacy - Jobcoaching ten aanzien van de werkneemsters - Gender Training met de vrouwen in inschakeling, ...</i>
Structureel - cultureel	Capaciteiten en verdiensten van vrouwen valoriseren & versterken door Networking <i>website - Coulissen/s - externe networking - lobbying voor de noden van de lidorganisaties - informatie en sensibiliseringsacties rond de noden en mogelijkheden van vrouwen,...</i>	Inspanningen om de arbeidsmarkt vrouwvriendelijk te maken <i>Onderzoek, sensibilisering en lobbying rond gender en kansarmoede - Jobcoaching ten aanzien van de werkgevers - Gender Training en Consulting in andere structuren en organisaties, ...</i>

Eindnoten

ⁱ Voor meer informatie over de activiteiten van Flora: zie www.florainfo.be

ⁱⁱ De term ‘reguliere’ economie verwijst in feite naar de ‘private profit’ sector, en wordt als ook gebruikt om zich van de sociale economie te onderscheiden. Dat men bedrijven die particulier winstbejag als eerste doel hebben, ‘regulier’ noemt, impliceert dat organisaties die maatschappelijke meerwaarde (‘social profit’) als eerste doel hebben (ook al hanteren ze een economische activiteit als middel) ‘niet regulier’ zijn. Dit toont aan dat een neoliberaal **economisch** model ook als norm fungeert voor de **maatschappelijke** organisatie.

ⁱⁱⁱ Vrouwen met kinderen hebben minder vaak een betaalde baan dan mannen. Hoewel het tweeverdienersmodel in de jongere generatie de regel is geworden, zetten nog altijd veel jonge vrouwen een stap terug uit het beroepsleven als er kinderen komen. Tussen alleenstaande vrouwen en mannen is er geen verschil op de arbeidsmarkt. Dat blijkt uit cijfers over de werkzaamheidsgraad van mannen en vrouwen tussen 18 en 44 jaar. De werkzaamheidsgraad meet het aantal werkenden op de totale bevolking in een bepaalde leeftijdsgroep. De analyse werd gemaakt door het Steunpunt Werkgelegenheid, Arbeid en Vorming, op basis van gegevens van Datawarehouse Arbeidsmarkt, een onderdeel van de kruispuntbank van de sociale zekerheid. (Kinderen, 2005).

^{iv} Het probleem van de ‘vergrijzing’ is hier in feite een uitloper van: door het feit dat mensen minder kinderen kregen (en in die zin minder zorgarbeid verrichtten), is er een demografische scheefgroei ontstaan. In gezinnen zonder kinderen, kunnen beide partners gelijk carrière maken; wanneer er kinderen komen, doet de vrouw een stap terug. Dit toont aan dat zorgarbeid en voltijds betaalde arbeid moeilijk combineerbaar zijn, en dat het nog steeds de vrouwen zijn die het gros van de niet betaalde arbeid op zich nemen. De vraag die de vergrijzing oproept, is nu wie de zorg voor de ouderen zal opnemen. In het sociaal-economisch overleg wordt deze vraag alweer herleid tot een probleem in termen van loonarbeid (het eindeloopbaandebat), terwijl de vraag naar de verdeling van zorgarbeid (en dus van gelijke kansen voor mannen en vrouwen) niet gesteld wordt.

^v In wat volgt gaan we ervan uit dat de samenleving nu eenmaal meer en meer gedigitaliseerd raakt. Men zou echter ook kunnen stellen dat om de digitale kloof te vermijden, de overheid moet zorgen dat informatie en diensten ook op niet-digitale wijze beschikbaar blijven (bvb. dat er voldoende ‘loketten’ open blijven...).

^{vi} Zie ook de centrale rol van loonarbeid en financiële drempels in het denken over maatschappelijke activering; cf. schema 1.

^{vii} Dit vertaalt zich bvb in participatie door Flora en één van haar lidorganisaties aan een Europees onderzoek naar het inbrengen van gender in de indicatoren van armoede en sociale uitsluiting (De Bruyn, 2005).